

برآورد هزینه‌های اجتماعی قدرت بازاری بانک‌ها در نظام بانکداری اسلامی

حسین پناهی*

محمد امیدی نژاد**

محمد نوری***

* عضو هیئت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه تبریز

** عضو هیئت علمی مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران

*** معاون ارزی بانک کشاورزی شعبه تبریز

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده	۳۵۷
مقدمه	۳۵۸
۱- ادبیات تحقیق	۳۵۹
۱-۱- مطالعات داخلی	۳۶۰
۱-۲- مطالعات خارجی	۳۶۱
۲- روش شناسی	۳۶۲
۱- الگوی برآورد قدرت بازاری	۳۶۳
۲-۱- برآورد تابع هزینه	۳۶۳
۲-۱-۱- قدرت بازاری	۳۶۴
۲-۱-۲- ارزیابی شاخص لرنر	۳۶۵
۲-۱-۳- الگوی برآورد هزینه‌های اجتماعی	۳۶۵
۲-۲- مثلف هاربرگ یا مثلث رفاه (نصیب از دست رفته)	۳۶۵
۲-۳- الگوی برآورد ارتباط بین شاخص قدرت بازاری و سودآوری بانک‌ها	۳۶۶
۳- یافته‌ها و نتایج	۳۶۷
۱- جامعه آماری	۳۶۷
۲- محاسبه هزینه نهایی	۳۶۷
۳-۱- محاسبه شاخص لرنر (درجه رقبتی)	۳۶۹
۴- تخمین کاهش رفاه اجتماعی ناشی از قدرت بازاری	۳۷۰
۵- ارزیابی سودآوری بانک‌ها	۳۷۱
۶- تخمین رابطه قدرت بازاری در نظام بانکی و سودآوری بانک‌ها	۳۷۳
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۳۷۴
کتاب‌نامه	۳۷۷

فهرست جداول‌ها و نمودارها

عنوان	صفحه
جدول شماره ۱- نتایج برآورد الگو با استفاده از تخمین زننده GLS	۳۶۷
جدول شماره ۲- هزینه نهایی بانک‌ها برای هر ریال تسهیلات اعطایی	۳۶۸
جدول شماره ۳- میانگین وزنی هزینه نهایی تسهیلات اعطایی نظام بانکی مورد مطالعه از سال ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰	۳۶۹
جدول شماره ۴- شاخص لرنر	۳۷۰
جدول شماره ۵- شاخص لرنر و کاهش رفاه	۳۷۱
جدول شماره ۶- ROE و ROA	۳۷۲
جدول شماره ۷- قدرت بازاری و سودآوری بانک‌ها (ROA)	۳۷۳
جدول شماره ۸- قدرت بازاری و سودآوری بانک‌ها (ROE)	۳۷۳
نمودار شماره ۱- شاخص لرنر و کاهش رفاه	۳۷۱

چکیده

هدف‌های اصلی این تحقیق در درجه اول ارزیابی درجه رقابتی در بانک‌های تحت مطالعه به عنوان نماینده نظام بانکداری ایران در دوره زمانی ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰ و در مرحله دوم ارزیابی کاهش رفاه اجتماعی ناشی از قدرت بازاری بانک‌ها با استفاده از مثلث هاربرگر است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که قدرت بازاری نظام بانکی در ایران در سال ۱۳۸۶ معادل ۰/۸۴ درصد تولید ناخالص داخلی ایران، هزینه خالص اجتماعی به همراه داشته است. این میزان در سال ۱۳۸۸ به اوج خود رسیده است و از این سال به بعد سیر کاهنده به خود گرفته است. تا جایی که در آخرین سال مورد مطالعه این پژوهش به میزان ۰/۹۷ درصد تولید ناخالص داخلی ایران رسیده است. سرانجام تأثیر افزایش قدرت بازاری بانک‌ها بر شاخص سودآوری ROA^۱ منفی و بر شاخص سودآوری ROE^۲ مثبت و معنادار ارزیابی شده است.

واژگان کلیدی: قدرت بازاری، شاخص لرنر، هزینه اجتماعی، سوددهی بانک.

¹ ROA:Return on Assets

نسبت بازده به دارایی‌ها

² ROE:Return on Equity

نسبت بازده به سرمایه

مقدمه

یکی از بزرگ‌ترین اصلاحات نظام بانکی ایران پس از انقلاب اسلامی، اجازه فعالیت به بانک‌های خصوصی از سال ۱۳۷۹ بوده است که با هدف افزایش رقابت و ایجاد تنوع و تکثر در خدمات بانکی صورت گرفته است. این امر پس از طی یک فرایند وسیع و پیچیده به انجام رسید. پیش از به کارگیری این اصلاحات، صنعت بانکداری در ایران از تعداد محدودی بانک‌های دولتی تشکیل شده بود. بانک‌های دولتی به سبب نبود جو رقابتی و فعالیت در زمینه تأمین حجم کلان منابع مالی مورد نیاز دستگاه‌های دولتی، در فضایی که سیاست‌های پولی همواره تابع سیاست‌های مالی دولت بوده است، دچار افت کارایی و کاهش کیفیت خدمات بانکی شده بودند.

با توجه به موارد فوق تا سال ۱۳۸۴ شمسی، شش بانک خصوصی اجازه فعالیت در نظام بانکی ایران را کسب کردند. با گذشت زمان، با توجه به آماده بودن زمینه فعالیت و عملکرد مناسب، ضمن افزایش شمار بانک‌های خصوصی، این بانک‌ها به سرعت پیشرفت کردند و سهم خود از بازار بانکی ایران را افزایش دادند. از این رو درآمد حاصله از خصوصی‌سازی بانک‌ها با تأمین مالی قسمتی از نیازهای دولت، باعث کاهش کسری بودجه دولت و در نتیجه افزایش منابع در دسترس برای تأمین مالی بخش خصوصی شد. لیکن این نوسازی شرایط رقابتی در بازارهای بانکی را تحت تأثیر قرار داد و بر توسعه اقتصادی کشور را اثر گذاشت. بهره‌مندی از قدرت بازاری از یک سو، به این مفهوم است که بانک‌ها می‌توانند قیمت تولیدات و خدمات مالی خود را بالاتر از هزینه‌های نهایی خود تنظیم کنند که باعث کاهش رفاه اجتماعی می‌شود و از سوی دیگر، ناکارآمدی در مدیریت بانک‌ها به هزینه‌ها و سود بانک‌ها منتقل شده و بر رشد سرمایه‌گذاری و اشتغال تأثیر می‌گذارد (Liliana Solís & Joaquín Maudos, 2008).

پژوهش حاضر به بررسی وضعیت رقابتی نظام بانکی در ایران پرداخته و به دنبال آن هزینه‌های اجتماعی ناشی از قدرت بازاری بانک‌ها در ایران را مطالعه کرده است. این پژوهش از راه برآورد شاخص لرنر، ساختار شبکه بانکی کشور را بررسی کرده است. در ادامه نیز کاهش رفاه (هزینه اجتماعی) ناشی از قدرت بازاری را با استفاده از مثلث هاربرگر (مثلث رفاه) به روشهای فراناندز، اوراز و سالاس (۲۰۰۳) به کار برده‌اند، به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی با تنسی از شاخص لرنر ارزیابی کرده و مورد محاسبه قرار می‌دهد. همچنین در این پژوهش تأثیر قدرت

بازاری بر نسبت بازده به دارایی بانکها^۱ که یکی از نسبت‌های سودآوری بوده و میزان کارایی مدیریت را در به کار گرفتن منابع موجود در تحصیل سود نشان می‌دهد و نیز نسبت بازده به سرمایه یا حقوق صاحبان سهام^۲ را که مهم‌ترین نسبت مورد توجه سهامداران است، بررسی شده است.

بخش دوم این مقاله ادبیات تحقیق را بررسی کرده و به تشریح پیشینه تحقیق می‌پردازد. بخش سوم روش شناسی تحقیق را برای تخمین قدرت بازاری و هزینه رفاه اجتماعی نظام بانکداری توضیح داده است و بخش چهارم متغیرها و نمونه مورد استفاده در تحقیق را تشریح می‌کند. در بخش پنجم نیز، نتایج تحقیق ارائه شده است.

۱- ادبیات تحقیق

اقتصاددانان بسیاری در سراسر جهان در زمینه ارائه شاخص‌های محاسبه درجه رقابت و انحصار در بازارها تلاش کرده‌اند، که از آن میان می‌توان به هیرشمن^۳، هرفیندال^۴، بن^۵، آدلمن^۶، شیفرد^۷ و استیگلیتز^۸ اشاره کرد. از دستاوردهای این اقتصاددانان و سایر تلاشگران عرصه اقتصادی می‌توان به شاخص‌هایی همانند شاخص نسبت تمرکز، شاخص هانا-کای، شاخص هرفیندال هیرشمن^۹، شاخص آنتروپی^{۱۰}، شاخص واریانس لگاریتمی^{۱۱} و غیره اشاره کرد کرد (بیگدلی، ۱۳۸۸). در ادامه مطالعات داخلی و خارجی انجام شده در زمینه ارزیابی ساختار بازار بانکی ارائه شده است.

¹ ROA: Return On Assets

² ROE: Return On Equity

³ Hirschman

⁴ Herfindahl

⁵ Ben

⁶ Adelman, M.A.

⁷ Shephard, W. G.

⁸ Stiglitz, J. E.

⁹ Herfindal-Hirschman Index

¹⁰ Entropy Index

¹¹ Logarithm Variances Index

۱-۱- مطالعات داخلی

حسینی (۱۳۸۳) با در نظر گرفتن این فرض که شبکه بانک‌های دولتی ایران همانند یک بنگاه واسط وجوده و حداکثر کننده سود خدمات جذب سپرده و ارائه تسهیلات عمل می‌کنند، به برآورد شاخص قدرت بازاری نظام بانکی کشور پرداخت. نتایج حاصل از این تحقیق نشان داد که در مجموع شرایط رقابتی در بازار تسهیلات و سپرده وجود داشته است، لیکن اما با گذشت زمان، از میزان شرایط رقابتی این بازارها و به ویژه بازار سپرده کاسته شده است.

دفتر مطالعات اقتصادی (۱۳۸۷) در پژوهشی دیگر با عنوان بررسی ساختار بازار (اندازه‌گیری تمرکز) در صنعت بانکداری ایران و هزینه‌های اجتماعی انحصار آن، به اندازه‌گیری هزینه‌های اجتماعی انحصار در نظام بانکداری ایران به روش کالین و مولر پرداخته است. محاسبه هزینه‌های اجتماعی انحصار در سال ۱۳۸۴ به روش کالین و مولر برابر $5/6$ درصد مقدار فروش بوده است که با وجود صرفه اقتصادی نسبت به مقیاس در هشت بانک، این مقدار بیانگر کاهش رفاه و ناکارایی در این صنعت بوده است. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که به رغم ورود بانک‌های خصوصی و افزایش سهم دیگر بانک‌ها از بازار اعتبارات، تمرکز در بخش تسهیلات بانکی همچنان به سود بانک‌های بزرگ تداوم داشته است.

طالبلو و بهمن‌پور (۱۳۹۰) در تحقیق دیگری با عنوان «اثر مقررات بانکی بر رقابت در صنعت بانکداری ایران»، اثر تنظیمات بانکی بر روی رقابت در صنعت بانکداری ایران را با استفاده از داده‌های ترکیبی ۱۷ بانک دولتی و خصوصی (۱۳۷۵-۱۳۸۸) آزمون کرده‌اند. نتایج تخمین نشان داد که ضریب متغیر کفایت سرمایه در تمامی روش‌های تخمین مثبت و معنادار است و در دوره مورد بررسی افزایش نسبت سرمایه به دارایی موزون شده با ریسک بانک‌ها باعث افزایش رقابت آن‌ها شده است.

پژوهش دیگری با عنوان «ارزیابی نقش بانک‌های خصوصی در رقابتی کردن صنعت بانکداری ایران» (شیری، ۱۳۸۸)، ساختار بازار صنعت بانکداری کشور را در دوره زمانی ۱۳۸۰-۱۳۸۷ مورد بررسی قرار داده است. مقایسه سهم درصد سپرده‌ها و تسهیلات دو و پنج بانک بزرگ کشور، در دوره زمانی ۱۳۸۰-۱۳۸۷ نشان می‌دهد که سهم آن‌ها کاهش یافته است. این موضوع، در واقع کاهش تمرکز را در صنعت بانکداری کشور نشان می‌دهد. سهم دو بانک بزرگ کشور از سپرده‌های نظام بانکی، از ۴۵ درصد در سال ۱۳۸۰، به ۳۳ درصد در سال ۱۳۸۷ کاهش یافته است. به همین ترتیب، سهم پنج بانک بزرگ نیز از ۸۳ درصد به ۶۳ درصد در دوره زمانی مذکور کاهش یافته است.

۱-۲- مطالعات خارجی

دی‌بنت و دیویس^۱(۲۰۰۰) و کورواسیر و گرایپ^۲(۲۰۰۱) به این نتیجه رسیدند که در کشورهای بزرگ اروپایی و در برخی نظامهای بانکداری در دهه ۱۹۹۰ ا موقعیت‌های رقابت انحصاری وجود دارد و حتی این موقعیت انحصاری برای بانکهایی که در بازارهای کوچک فعالیت می‌کنند مورد پذیرش واقع شده است.

بیکر و هاف^۳(۲۰۰۲) مدارک تجربی را مبنی بر وجود رقابت انحصاری در شمار بسیاری از کشورهای اروپایی و غیر اروپایی یافته‌ند. نتایج به دست آمده بسته به منطقه جغرافیایی بازارها (محلي، ملي، بين الملل) متفاوت بود. همچنان مطالعه آن‌ها تجزیه و تحلیل روابط بين تمرکز و رقابت را نیز شامل می‌شد. نتایج به دست آمده حاکی از کاهش رقابت با افزایش تمرکز بازار بوده است.

کورواسیر و گرایپ^۴(۲۰۰۲) نشان دادند که افزایش در تمرکز بازارهای سپرده کوتاه‌مدت و وام باعث افزایش سود شده است، در حالی که در مورد بازارهای سپرده مدت‌دار این چنین نیست. در نظام بانکداری مکزیک گراین و مک کامب^۵(۲۰۰۳) شاخص قدرت بازاری را مورد مطالعه قرار داده و نوعی تغییر رفتار رقابتی را مشاهده کردند نتایج مطالعات این پژوهشگران نشان داد که رقابت‌پذیری بعد از خصوصی شدن بسیار افزایش یافته است. دناس^۶(۲۰۰۳) میزان رقابت و سوددهی را در زمان ورود سرمایه‌های خارجی (سپتامبر ۲۰۰۲- ژانویه ۱۹۹۷) با استفاده از روش روز^۷ مورد مطالعه قرار داد و نتیجه گرفت که میزان رقابت کاهش یافته و افزایش سوددهی مؤسسات مالی مربوط به ورود بانکهای خارجی بوده است.

فرناندز و مادوس^۸(۲۰۰۴) در پژوهشی در ارتباط با کارایی و قدرت بازاری در پانزده کشور اروپایی(۱۹۹۳-۲۰۰۲) با استفاده از ارزیابی شاخص لرنر چنین نتیجه گرفتند که علاوه بر اینکه کاهش قدرت بازاری سبب افزایش رفاه تسهیلات گیرندگان آن بازار می‌شود، رفاه به دست آمده در نتیجه کاهش قدرت بازاری، بیش از هزینه‌ای است که صرف این کاهش قدرت

¹ De Bandt, O., Davis, E.P(2000)

² Corvoisier and Groppe (2002)

³ Bikker, J.A Haaf, K(2002)

⁴ Corvoisier, S and Groppe, R(2002)

⁵ Gruben and McComb(2003)

⁶ Deunas(2003)

⁷ Rosse

خواهد شد. نتایج حاصله حاکی از این بود که در بازار تسهیلات تمام کشورهای مورد پژوهش به غیر از کشورهای انگلیس و سوئد، درجه انحصاری طی سالهای مورد بررسی بیشتر شده و بازار مذکور به سمت انحصاری شدن پیش رفته است. همچنین در بازار سپرده، کشورهای سوئد، فنلاند، دانمارک، اسپانیا، ایرلند و یونان طی سالهای مورد پژوهش به سمت رقابتی شدن و سایر کشورها به سمت انحصاری شدن پیش رفته‌اند.

سولیس و مادوس^۱ (۲۰۰۷) هزینه‌های اجتماعی قدرت بازاری را در نظام بانکداری مکزیک (۱۹۹۳-۲۰۰۵) مطالعه کردند. نتایج حاصله گویای این است که هزینه اجتماعی مربوط به قدرت بازاری در سال ۲۰۰۵ برابر $15/00$ درصد از GDP بوده است در حالی که هزینه (سود) ناکارآمدی مدیریت بانکی برابر با $21/00$ درصد از GDP بوده است. بنابراین تعیین نرخ بهره تسهیلات متأثر از قدرت بازاری، تأثیر منفی روی کارایی هزینه داشته است.

۲- روش شناسی

با توجه به اهداف تحقیق، در این مطالعه برای اندازه‌گیری درجه قدرت بازاری یا قدرت انحصاری از شاخص لرنر استفاده می‌شود. در بخش ۲-۱ الگوی برآورد قدرت بازاری شرح داده شده است، لیکن برای محاسبه شاخص لرنر، با توجه به اینکه هزینه نهایی بازار وام مورد نیاز است، لازم است تابع هزینه بانک‌های مورد مطالعه برآورد شود و هزینه نهایی بازار وام به دست آید. تابع هزینه تخمین زده در این پژوهش از تابع ترانسلوگ استفاده شده است. برای این کار هزینه نهایی وام برای هر بانک به صورت مجزا با استفاده از مشتق تابع هزینه به دست آمده و نسبت به میزان وام آن بانک محاسبه شده است و با محاسبه قدرت بازاری و تأثیر آن بر روی نسبت‌های مالی هر بانک مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در بخش ۲-۲ کاهش رفاه اجتماعی به روش مثلث هاربرگر (مثلث رفاه) محاسبه و مورد مطالعه قرار گرفته است. بدین ترتیب که پس از محاسبه قدرت بازاری، کاهش رفاه (هزینه اجتماعی) ناشی از قدرت بازاری با استفاده از مثلث هاربرگر به رویی که فرناندز، اوراز و سالاس (۲۰۰۳) به کار برده‌اند، به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی^۲ با تناسبی از شاخص لرنر ارزیابی شده و مورد محاسبه قرار

¹ Solís and Maudos

² GDP: Gross Domestic Product

تولید ناخالص داخلی

گرفته است و تأثیر آن مشخص شده است. در بخش ۲-۳ الگوی برآورده ارتباط میان شاخص قدرت بازاری و سود آوری بانکها تشریح شده است.

۲-۱- الگوی برآورد قدرت بازاری

۱-۱-۲- برآورد تابع هزینه

بنگاههای اقتصادی با استفاده از نهاده‌ها، محصولاتی را تولید می‌کنند. با توجه به اینکه در ایران بانک‌ها و کیل سپرده‌گذار بوده و هزینه پرداختی به سپرده‌گذاران رقم چشمگیری را در هزینه‌های بانک‌ها شامل می‌شود، سپرده‌ها به عنوان نهاده محسوب گردیده و از رویکرد واسطه‌ای در این تحقیق استفاده شده است، که در آن تسهیلات اعطایی برای یک بانک محصول قلمداد می‌شود. بنابراین یک بانک می‌تواند تابع هزینه داشته باشد و مانند هر تابع هزینه، تابع هزینه بنگاه نیز تابعی از قیمت نهاده‌ها و مقدار محصول خواهد بود.

برای تخمین تابع هزینه بانک‌های مورد نظر از تابع ترانسلوگ استفاده می‌کنیم. به طوری که

$$\ln C_i = \beta_0 + \beta_1 \ln L + \beta_2 \ln r_D + \beta_3 \ln W_i + \beta_4 \ln r_{\text{capital}} + \beta_5 \ln L^2 + \beta_6 \ln r_D^2 + \beta_7 \ln W_i^2 + \beta_8 \ln r_{\text{capital}}^2 + \beta_9 \ln L \ln r_D + \beta_{10} \ln L \ln W_i + \beta_{11} \ln L r_{\text{capital}} + \beta_{12} \ln r_D \ln W_i + \beta_{13} \ln r_D \ln r_{\text{capital}} + \beta_{14} \ln W_i \ln r_{\text{capital}} + u_i + v_i \quad (1)$$

C_i = مجموع هزینه های سالانه بانک به علاوه هزینه سود پرداختی به سپرده گذاران است.
 L = تسهیلات اعطایی، W = متوسط هزینه کارکنان، r_{capital} = قیمت سرمایه فیزیکی،
 r_D = نرخ سپرده
متغیر وابسته در این مطالعه هزینه کل بانک بوده و متغیرهای توضیحی آن متوسط هزینه کارکنان، قیمت سرمایه فیزیکی، نرخ سپرده، تسهیلات اعطایی بانکهای مورد مطالعه است. این پژوهش، سه نهاده و یک ستانده را شامل می شود. نهاده ها نیروی کار، سپرده ها و دارایی های ثابت را شامل می شود. ستانده میزان تسهیلات اعطایی در یک سال است. برای محاسبه میزان

اعطای تسهیلات در یک سال خاص، تغییر مانده تسهیلات در آن سال نسبت به سال قبل محاسبه شده است. علاوه بر این، بانک در آن سال مبالغی از تسهیلات پرداختی قبلی را وصول می‌کند که این وصول، باعث کاهش رقم مانده تسهیلات می‌شود. زمانی که بانک این مقدار وصولی را دوباره تسهیلات پرداخت می‌کند، مانده تسهیلات دوباره افزایش می‌یابد. ازانجایی که هدف این است که میزان تسهیلات پرداختی در آن سال خاص محاسبه شود، باید این مبلغ وصولی نیز به تغییر در مانده تسهیلات اضافه شود. اطلاعات دقیقی از میزان وصولی تسهیلات در بانک‌ها وجود ندارد، لیکن عمر متوسط تسهیلات می‌تواند بیانگر این موضوع باشد که به طور متوسط در هر سال چه درصدی از تسهیلات پرداختی به بانک باز پرداخت می‌شود. با توجه به نظر مشورتی مسئولان بانکی کشور، دوره متوسط بازپرداخت تسهیلات، سه سال در نظر گرفته شده و از این رو، در هر سالی کسری مانده تسهیلات دوره قبل به عنوان وصولی در نظر گرفته شده است. این وصولی با تغییر در مانده تسهیلات جمع شده و به عنوان میزان تسهیلات اعطایی در هر سال، در محاسبه ستانده منظور شده است (ترشیلی، ۱۳۹۰).

سه قیمت نهاده نیز در این پژوهش، دستمزد نیروی کار، نرخ سود وجوه قرض گرفته شده و قیمت سرمایه فیزیکی هستند. نرخ دستمزد برابر با کل هزینه کارکنان تقسیم بر تعداد کارمندان است. قیمت وجوه پسانداز جمع‌آوری شده برابر با هزینه سود پرداختی (شامل سود پرداختی به سپرده‌گذاران و جوايز قرض الحسن) تقسیم بر کل سپرده‌های جمع‌آوری شده (شامل سپرده‌های جاری و دیداری، سپرده‌های سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت، سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلند‌مدت، سپرده‌های قرض الحسن پسانداز و سایر سپرده‌ها) است. قیمت سرمایه برابر با مجموع هزینه‌های اداری و عمومی و استهلاک دارایی‌های ثابت تقسیم بر دارایی ثابت است.

۲-۱-۲- قدرت بازاری

در متون اقتصادی، توانایی یک بنگاه در تعیین قیمت محصول در سطحی بالاتر از سطح قیمت رقابتی یا تعیین قیمت نهاده در سطحی پایین‌تر از سطح قیمت رقابتی آن به عنوان قدرت بازاری یا ویژگی انحصارگری شناخته می‌شود.

میزان قدرت بازاری از طریق تغییر در روابط هزینه - قیمت در انتقال از یک وضعیت تعادل به وضعیت تعادل دیگر به دست می‌آید. در نتیجه با استفاده از ضریب قدرت بازاری برآورد شده، می‌توان میزان قدرت بازاری بنگاه‌ها را مورد ارزیابی قرار داد. ضریب قدرت بازاری می‌باشد عددی بین صفر و یک باشد. بدین ترتیب که هرچه این عدد به صفر نزدیک‌تر باشد بیانگر رقابتی تر

بودن بازار و هرچقدر به یک نزدیک‌تر باشد گویای انحصاری بودن بازار مورد پژوهش است. در این تحقیق از شاخص لرنر به عنوان ضریب قدرت بازاری استفاده شده است.

۱-۲-۱-۳- ارزیابی شاخص لرنر

شاخص لرنر، قدرت انحصاری بنگاه را براساس شکاف نسبی بین قیمت‌ها و هزینه نهایی اندازه‌گیری می‌کند. هرچه شکاف بین قیمت و هزینه نهایی بیشتر باشد عملیات انحصاری، اخلال بیشتری در رفاه اجتماعی و تخصیص منابع ایجاد می‌کند. بنای‌این شاخص لرنر برابر است با تفاوت بین قیمت (نرخ بهره) و هزینه نهایی^۱ تقسیم بر قیمت که حاکی از افزایش نرخ سود تسهیلات بیش از مقدار نرخ سود در بازار رقابتی است. بر همین اساس در ادبیات اقتصادی از شاخص لرنر برای اندازه‌گیری قدرت انحصاری در بازارهای پرداخت تسهیلات و دریافت سپرده استفاده می‌شود.

$$\frac{p_D - mc_D}{p_D} = \frac{1}{N\varepsilon_D(r_D)} \quad (2)$$

$$\frac{p_L - mc_L}{p_L} = \frac{1}{N\varepsilon_L(r_L)} \quad (3)$$

که در آن‌ها $p_L = r_L =$ نرخ بهره وام که به صورت نسبت سود حاصل از تسهیلات اعطایی به میزان تسهیلات اعطایی به دست می‌آید.

$p_D = r_D =$ نرخ بهره سپرده‌ها: که به صورت نسبت هزینه سود پرداختی (شامل سود پرداختی به سپرده‌گذاران به علاوه جوايز قرض‌الحسنه) به حجم کل سپرده‌های جمع‌آوری شده توسط بانک محاسبه می‌شود.

$$mc_D = \text{هزینه نهایی بازار تسهیلات} \quad , \quad mc_L = \text{هزینه نهایی بازار سپرده}$$

۲-۲- الگوی برآورد هزینه‌های اجتماعی

۲-۲-۱- مثلث هاربرگریا مثلث رفاه (نصیب از دست رفته)

این روش با محاسبه حاصل جمع مثلث رفاه از دست رفته برای کل بازار به محاسبه

¹ MC: Marginal Cost

هزینه‌های اجتماعی انحصار می‌پردازد. از آنجا که انحصار موجب کاهش سطح تولید نسبت به سطح تولید رقابتی می‌شود، این موضوع موجب دسترسی کمتر مصرف‌کنندگان به کالاهای خدمات می‌شود. افزون بر آن مصرف‌کنندگان مجبورند قیمت بیشتری بپردازنند. کاهش رفاه جامعه با مثلث رفاه قابل اندازه‌گیری است (بیگدلی، ۱۳۸۸).

فرناندز، اوراز و سالاس (۲۰۰۳) و همکاران وی چنین بیان کردند که شاخص لرنر، شاخص جدیدی را به عنوان نماینده کاهش رفاه ناشی از قدرت بازاری ارائه می‌کند. با فرض ثبات هزینه‌هایی و خطی بودن توابع عرضه سپرده و تقاضای وام، هزینه خالص اجتماعی مربوط به تخصیص نامناسب منابع، مثلث هاربرگر یا مثلث رفاه نامیده می‌شود.

مجموع زیان اجتماعی بازارهای وام و سپرده (WL) به صورت درصدی از GDP نشان داده می‌شود که با معادله شماره (۴) قابل محاسبه می‌باشد.

$$\frac{\text{Welfare loss}}{\text{GDP}} = \frac{1}{\text{GDP}} \left[\frac{p_L - mc_L}{p_L} r_L L \right] \quad (4)$$

در این مرحله در مورد نظام بانکی از میانگین وزنی شاخص لرنر بانک‌ها نسبت به وزن تسهیلات اعطایی استفاده می‌شود. همچنین به دلیل اینکه نظام بانکداری در ایران به عنوان وکیل سپرده‌گذار فعالیت کرده و از رویکرد واسطه‌گری پیروی می‌کند، به تبع آن سپرده‌ها، نهاده بانک محسوب شده و در الگوی فوق حضور نخواهد داشت.

۳-۲- الگوی برآورد ارتباط بین شاخص قدرت بازاری و سودآوری بانک‌ها

برآورد الگو با استفاده از تخمین زننده GLS انجام می‌شود. یعنی تأثیر قدرت بازاری بر انواع سودآوری را بررسی کرده و نتایج ارائه می‌شود. شایان ذکر است که به منظور آزمون فرضیات تحقیق، سودآوری بانک‌ها با دو مؤلفه ROE و ROA مورد بررسی قرار گرفته و به همین منظور تأثیر قدرت بازار بر روی این دو مؤلفه به صورت جداگانه بررسی می‌شود. اگر متغیر وابسته یعنی سودآوری ROA را با y و متغیر قدرت بازار را با x نشان دهیم الگوی نهایی به صورت زیر خواهد بود.

$$\ln y = \beta_0 + \beta_1 \ln x \quad (5)$$

۳- یافته‌ها و نتایج**۳-۱- جامعه آماری**

در این تحقیق داده‌های بانک‌های اقتصادنوین، کارآفرین، ملت، پارسیان، پاسارگاد، پست بانک، صادرات، سامان، سینا، تجارت به عنوان نماینده نظام بانکی ایران مورد استفاده قرار گرفته است. داده‌های مورد نیاز در قلمرو زمانی تحقیق (از سال ۱۳۸۶ تا سال ۱۳۹۰) از صورت‌های مالی و یادداشت‌های توضیحی بانک‌ها (استخراج از سامانه سازمان بورس و اوراق بهادار) و همچنین از سامانه‌های اینترنتی بانک‌های مورد مطالعه و نماگرهای اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران استفاده شده است.

۳-۲- محاسبه هزینه نهایی

جدول شماره ۱ نتایج برآورد الگو با استفاده از روش حداقل مربعات تعمیم یافته را نشان می‌دهد. ضریب همبستگی مشترک برآورد شده برابر با 0.303 است.

جدول شماره ۱: نتایج برآورد الگو با استفاده از تخمین زننده GLS

ضرایب	انحراف معیار	P-Value
۰/۹۲	۰/۰۱۵	۰/۰۰۰
۰/۱۴	۰/۰۳۵	۰/۰۰۰
۰/۱۷	۰/۰۱۸	۰/۰۰۰
۰/۰۸	۰/۰۲۴	۰/۰۰۱
تعداد مشاهدات : ۵۰		
آزمون معناداری کل رگرسیون : Wald chi2(4)= ۵۹۴۸۳۰۰ Prob>chi2= ۰/۰۰۰		

بدین ترتیب شکل ریاضی تابع عبارت است از :

$$\text{LnC} = 0.92 \text{ LnL} + 0.14 \text{ Lnr}_{\text{Capital}} + 0.17 \text{ Lnr}_D + 0.08 \text{ Lnw} \quad (6)$$

هزینه نهایی از مشتق تابع هزینه بانک به دست می‌آید. بدین ترتیب که مشتق تابع هزینه برآورد شده و از تقسیم حاصل ضرب آن به میزان کل هزینه بانک مورد نظر در سال مورد نظر به میزان تسهیلات اعطایی در سال مورد نظر، هزینه نهایی آن بانک در آن سال به دست می‌آید.

$$mc_L = \frac{dC}{dL} \left(\frac{C}{L} \right) \quad (7)$$

نتایج حاصله به شرح جدول شماره ۲ است:

جدول شماره ۲: هزینه نهایی بانک‌ها برای هر ریال تسهیلات اعطایی (ریال)

		هزینه نهایی تسهیلات اعطایی	هزینه نهایی تسهیلات اعطایی
		بازار	بازار
۱۳۸۶	۰/۱۳۸	۰/۱۵۳	۰/۱۱۵
۱۳۸۷	۰/۲۰۰	۰/۱۲۹	۰/۱۴۶
۱۳۸۸	۰/۱۷۸	۰/۱۵۶	۰/۱۴۳
۱۳۸۹	۰/۱۵۵	۰/۱۶۸	۰/۱۵۷
۱۳۹۰	۰/۱۴۰	۰/۱۹۰	۰/۱۵۴
۱۳۸۶	۰/۱۵۰	۰/۱۳۸	۰/۱۷۵
۱۳۸۷	۰/۱۶۴	۰/۱۲۹	۰/۱۷۰
۱۳۸۸	۰/۱۸۳	۰/۱۷۸	۰/۱۷۸
۱۳۸۹	۰/۱۵۱	۰/۱۶۷	۰/۱۷۲
۱۳۹۰	۰/۱۳۳	۰/۱۱۹	۰/۱۷۳
۱۳۸۶	۰/۱۰۲	۰/۱۵۳	۰/۱۷۵
۱۳۸۷	۰/۱۲۹	۰/۱۷۸	۰/۱۷۰
۱۳۸۸	۰/۱۳۲	۰/۱۶۷	۰/۱۷۸
۱۳۸۹	۰/۱۳۱	۰/۱۱۹	۰/۱۷۲
۱۳۹۰	۰/۱۲۸	۰/۱۵۳	۰/۱۷۳
۱۳۸۶	۰/۱۹۰	۰/۱۷۵	۰/۱۷۵
۱۳۸۷	۰/۲۰۰	۰/۱۷۰	۰/۱۷۰
۱۳۸۸	۰/۱۹۳	۰/۱۷۸	۰/۱۷۸
۱۳۸۹	۰/۱۵۷	۰/۱۶۸	۰/۱۷۱
۱۳۹۰	۰/۱۷۱	۰/۱۷۳	۰/۱۷۳
۱۳۸۶	۰/۱۴۲	۰/۱۲۰	۰/۱۴۲
۱۳۸۷	۰/۱۵۱	۰/۱۲۹	۰/۱۴۱
۱۳۸۸	۰/۲۰۱	۰/۱۴۱	۰/۱۴۱
۱۳۸۹	۰/۱۵۷	۰/۱۴۱	۰/۱۴۱
۱۳۹۰	۰/۱۵۱	۰/۱۵۴	۰/۱۵۴

همان‌طور که در جدول شماره ۲ مشخص است هزینه نهایی در بانک‌هایی که خصوصی تأسیس شده است با یک روند افزایشی کاملاً کوتاه همراه بوده است که با تصمیمات مدیریتی سریع بهبود یافته و سیر کاهنده به خود گرفته‌اند. لیکن بانک‌های دولتی و آن‌هایی که با اصل ۴۴ قانون اساسی تغییر ماهیت داده و خصوصی شده‌اند به اندازه بانک‌های خصوصی اختیارات مدیریتی آزادی نداشته و نتوانسته‌اند آنچنان که لازم است به موقع و سریع واکنش نشان داده و تأثیر مدیریتی لازم را بر جای گذارند.

جدول شماره ۳: میانگین وزنی هزینه نهایی تسهیلات اعطایی^۱ نظام بانکی مورد مطالعه ۱۳۸۶-۱۳۹۰

سال	میانگین وزنی هزینه نهایی تسهیلات اعطایی
۱۳۸۶	۰/۱۲۷
۱۳۸۷	۰/۱۵۰
۱۳۸۸	۰/۱۵۴
۱۳۸۹	۰/۱۴۴
۱۳۹۰	۰/۱۴۸

همان‌طور که در به جدول شماره ۳ مشخص است هزینه نهایی تا سال ۱۳۸۸ سیر فزاینده داشته و از این سال سیر کاهنده به خود گرفته است.

۳-۳- محاسبه شاخص لرنر (درجه رقابتی)

همان‌گونه که در بخش پیش گفته شد در ادبیات اقتصادی اگر بانکی بتواند نرخ سود تسهیلات پرداختی را بالاتر از نرخ سودی که در بازار رقابتی برای آن وجود دارد، تعیین کند و یا اینکه بتواند نرخ سود پرداختی به سپرده‌های مدت‌دار را از نرخ سود سپرده‌های که در بازار رقابت کامل تعیین می‌شود، معین کند، دارای قدرت بازاری و یا قدرت انحصاری است.

^۱ میانگین وزنی هزینه نهایی تسهیلات اعطایی، نسبت به جمع دارایی‌های بانک‌های مورد مطالعه در هر سال محاسبه شده است.

جدول شماره ۴: شاخص لرنر

نام بانک	تجارت بانک	سینما بانک	بازاری بانک	سازمان بانک	صادرات بانک	پست بانک	پاسارگاد بانک	پارسیان بانک	ملت بانک	کارآفرین بانک	اقتصاد نوین بانک
۱۳۸۶ ۰/۲۱۵	۰/۵۲۶	۰/۳۹۶	۰/۲۳۱	۰/۲۷۵	۰/۱۰۲	۰/۳۷۷	۰/۱۳۲	۰/۳۷۷	۰/۰۲۲	۰/۱۴۴	
۱۳۸۷ ۰/۲۶۹	۰/۴۵۲	۰/۵۷۳	۰/۴۳۲	۰/۳۹۶	۰/۰۸۴	۰/۵۴۵	۰/۱۷۶	۰/۱۱۹			
۱۳۸۸ ۰/۲۶۶	۰/۵۸۲	۰/۴۹۸	۰/۴۳۸	۰/۱۸۶	۰/۰۵۱	۰/۴۶۷	۰/۱۵۱	۰/۰۸۸			
۱۳۸۹ ۰/۲۸۰	۰/۴۰۰	۰/۲۸۵	۰/۵۵۲	۰/۳۰۶	۰/۰۵۲	۰/۴۳۷	۰/۰۵۲	۰/۱۰۳			
۱۳۹۰ ۰/۲۴۹	۰/۴۷۰	۰/۴۹۰	۰/۳۳۵	۰/۴۱۰	۰/۱۳۹	۰/۰۶۰	۰/۳۶۸	۰/۱۴۱	۰/۰۹۳		

بررسی جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که بانک‌های ملت و سامان از قدرت بازاری بالاتری نسبت به دیگر بانک‌ها برخوردار بوده‌اند و بانک پاسارگاد کمترین میانگین قدرت بازاری را دارد.

۴-۳- تخمین کاهش رفاه اجتماعی ناشی از قدرت بازاری

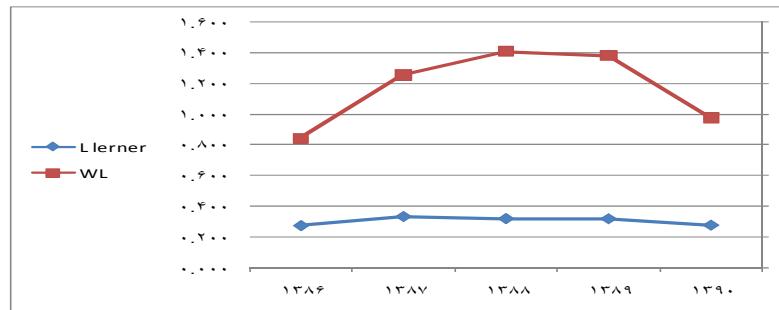
همان‌گونه که در بخش‌های پیش گفته شد کاهش رفاه اجتماعی ناشی از قدرت بازاری یا همان هزینه خالص اجتماعی مربوط به تخصیص نامناسب منابع، به صورت درصدی از GDP نشان داده می‌شود.

با توجه به جدول شماره ۵ و نمودار شماره ۱ می‌توان گفت: این شاخص در ایران از سال ۱۳۸۶ تا سال ۱۳۹۰ از مقدار ۰/۸۴ درصد تا ۰/۹۷ درصد تولید ناخالص داخلی برآورد شده است. این در حالی است که شاخص لرنر در ایران در سال ۱۳۸۶ از ۰/۲۷ درصد به ۰/۳۳ درصد تولید ناخالص داخلی در سال ۱۳۸۷ افزایش و بعد از این سال سیر کاهنده داشته است. شایان یادآوری است که این شاخص در پژوهش انجام یافته توسط مادوس و فرناندز گوارا در سال ۲۰۰۷ میلادی در کشورهای اروپایی از سال ۱۹۹۳ تا سال ۲۰۰۲ از ۰/۲۷ درصد تا ۰/۶۲ درصد تولید ناخالص داخلی گزارش شده است که روندی فزاینده داشته است. همچنین در نظام بانکداری مکزیک برابر نتایج تحقیق لیلیانا سولیس و جاگوئن مادوس این میزان ۰/۱۵ درصد تولید ناخالص داخلی محاسبه شده است.

جدول شماره ۵: شاخص لرنر و کاهش رفاه

سال	لرنر (درصد)	کاهش رفاه
۱۳۸۶	۰/۲۷۶	۰/۸۴۴
۱۳۸۷	۰/۲۳۵	۱/۲۵۳
۱۳۸۸	۰/۲۲۱	۱/۴۰۷
۱۳۸۹	۰/۲۲۰	۱/۳۸۱
۱۳۹۰	۰/۲۷۹	۰/۹۷۸

نمودار شماره ۱: کاهش رفاه و شاخص لرنر

۳-۵- ارزیابی سودآوری بانک‌ها

همان‌گونه که گفته شد در این مطالعه برای بررسی عملکرد بانک‌های مورد نظر به عنوان نماینده نظام بانکی در ایران از دو نسبت بازده کل دارایی‌ها (ROA) و بازده حقوق صاحبان سهام (ROE) استفاده شده است. چنانکه در جدول شماره ۶ مشخص است بانک‌های اقتصاد نوین، کارآفرین، پارسیان، پاسارگاد و سینما از نظر میزان ROA بیشترین مقدار را نسبت به سایر بانک‌ها دارند. همچنین می‌توان گفت در بیشتر بانک‌ها در سال‌های مورد نظر این شاخص روند افزایشی داشته است.

از نظر میزان شاخص ROE بانک‌های ملت، تجارت، صادرات و پست بانک، تقریباً بیشترین مقدار را به خود اختصاص داده‌اند. لیکن روند معناداری در جهت افزایشی یا کاهشی بودن آن مشاهده نمی‌شود.

جدول ٦: ROA و ROE

۶-۳- تخمین رابطه قدرت بازاری در نظام بانکی و سودآوری بانک‌ها

جدول شماره ۷: قدرت بازاری و سودآوری بانک‌ها (ROA)

ROE	ضرایب	انحراف معیار	اندازه احتمال
L Lerner	-۰/۰۴۰۶	۰/۰۰۸۷	۰/۰۰۰
عرض از مبدا	۰/۰۲۶	۰/۰۰۲۷۵	۰/۰۰۰
آزمون معناداری کل رگرسیون			
Wald chi2(1) = ۲۱/۸۳		Prob> chi2 = ۰/۰۰۰	

اگر متغیر وابسته یعنی سودآوری ROA را با y و متغیر قدرت بازار را با x نشان دهیم
الگوی نهایی به صورت زیر نوشته می‌شود.

$$y = 0.026 - 0.0406 x \quad (8)$$

همان‌طور که مشاهده می‌شود شاخص لرنر (قدرت بازاری) بانک‌ها بر روی سود آوری آن‌ها تأثیری منفی داشته است، به طوری که افزایش یک واحد قدرت بازاری باعث کاهش چهار صدم واحدی سودآوری (ROA) در نظام بانکی شده است.

جدول شماره ۸: قدرت بازاری و سودآوری بانک‌ها (ROE)

ROE	ضرایب	انحراف معیار	اندازه احتمال
L Lerner	۵/۱۲۵	۱/۹	۰/۰۰۷
عرض از مبدا	۲/۸۴	۰/۳۷۱	۰/۰۰۰
آزمون معناداری کل رگرسیون			
Wald chi2(1) = ۷/۲۷		Prob> chi2 = ۰/۰۰۷۰	

پس اگر متغیر وابسته یعنی سودآوری ROE را با y و متغیر قدرت بازار را با x نشان دهیم
الگوی نهایی به صورت زیر نوشته می‌شود.

$$y = 2.84 + 5.125 x \quad (11)$$

جمع بندی و نتیجه گیری

اول- کنترل بیشتر بر هزینه نهایی توسط برخی از بانک‌ها باعث شده با افزایش حاشیه سود، قدرت بازاری بیشتری داشته باشند. بنابراین نظارت بیشتر بر حاشیه سود دریافتی بانک‌ها توسط بانک مرکزی می‌تواند تأثیر مثبت بر کاهش قدرت بازاری آن‌ها داشته باشد.

دوم- نتایج حاصل از برآورد قدرت بازاری نمونه مورد مطالعه نشان می‌دهد از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۷ روند این شاخص افزایشی بوده، لیکن از سال ۱۳۸۸ به بعد روند کاهشی داشته است. به طوری که این روند از سال ۱۳۸۹ به بعد شبیب زیادی به خود گرفته است که به نظر می‌آید ناشی از افزایش نسبی هزینه بانک‌ها نسبت به درآمد آن‌ها و کاهش حاشیه سود آن‌ها بوده است. این مسئله از دو جهت می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد، اول اینکه بانک‌ها به دلیل ورود بانک‌های خصوصی و صندوق‌های قرض‌الحسنه مجبور هستند در رقابت فشرده‌ای وارد شوند که نیاز به ایجاد امکانات و تنوع بالا در خدمات داشته و هزینه‌های آن‌ها افزایش یافته است، دوم اینکه درآمد آن‌ها با افزایش شمار بانک‌ها در بین آن‌ها سرشکن شده و حاشیه سود کاهش یافته است.

سوم- نتایج حاصل از محاسبه کاهش رفاه اجتماعی ناشی از قدرت بازاری بانک‌ها، حاکی از این است که از سال ۱۳۸۶ (شروع تحقیق) تا سال ۱۳۸۸، کاهش رفاه اجتماعی ناشی از قدرت بازاری روند افزایشی داشته ولی از سال ۱۳۸۹ روند کاهشی به خود گرفته است و از رقم ۰/۸۴۴ درصد در سال ۱۳۸۶ به رقم ۰/۹۷ درصد تولید ناخالص داخلی در سال ۱۳۹۰ رسیده است که به نظر می‌آید به سبب روند کاهشی قدرت بازاری بانک‌ها در بازار تسهیلات بوده باشد. این در حالی است که این شاخص برابر پژوهش انجام یافته توسط مادوس و فرناندز گوارا در سال ۲۰۰۷ میلادی در کشورهای اروپایی از سال ۱۹۹۳ تا سال ۲۰۰۲ از میزان ۰/۶۲ درصد تا ۰/۲۷ درصد تولید ناخالص داخلی گزارش شده است که روندی افزایشی داشته است. همچنین در نظام بانکداری مکزیک برابر نتایج تحقیق لیلیانا سولیس و جاگوئین مادوس (۲۰۰۸) این میزان، ۰/۱۵ درصد تولید ناخالص داخلی ذکر شده است.

چهارم- نتایج حاصل از ارتباط قدرت بازاری بانک‌ها بر روی سودآوری آن‌ها (ROA) حاکی از آن است که شاخص لرنر (قدرت بازاری) بانک‌ها بر روی سود آوری آن‌ها تأثیری

منفی داشته است، به طوری که افزایش یک واحد قدرت بازاری باعث کاهش چهار
صدم واحدی سودآوری (ROA) در نظام بانکی شده است.

پنجم- نتایج حاصل از ارتباط قدرت بازاری بانک‌ها بر روی سودآوری آن‌ها (ROE) حاکی از
آن است که این ارتباط معنادار بوده و افزایش یک واحد قدرت بازاری در نظام بانکی
سودآوری (ROE) بانک را به میزان ۵/۱۲۵ واحد تحت تأثیر قرار داده است.

کتاب‌نامه

الف. فارسی

آذربایجانی، کریم؛ افسانه سروش یار و سمانه یاریان کوبائی: **جستجوی بهترین معیار عملکرد مالی**، فصلنامه حسابرس، شماره ۵۲، ۱۳۹۰.

آقازاده، هاشم و مهرنوش مینا: **مقیاس رقابت پذیری بانک‌های تجاری ایران با تأکید بر عملکرد بخش بین‌المللی**، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی – سال دهم، شماره اول، بهار ۱۳۸۹.

بیگدلی، محمد: **نقش تنظیم و نهادهای خد انحصار در صنعت بانکداری کشور**، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی؛ سال هفدهم، شماره ۵۱، ۱۳۸۸.

حسینی، سیدصفدر: **بررسی قدرت بازاری شبکه بانک‌های دولتی**، چهارمین کنفرانس ماهانه پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۶.

خداد کاشی، فرهاد: **برآورد هزینه‌های اجتماعی انحصار در بخش صنعت ایران**، نشریه اقتصاد، پژوهش‌های بازارگانی، شماره ۲۱، ۱۳۸۰.

دفتر مطالعات اقتصادی معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی وزارت بازارگانی: **تأثیر تمرکز بازار بانکی بر ریسک اعتباری**، شهریور ۱۳۸۵.

دفتر مطالعات اقتصادی معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی وزارت بازارگانی: **شناسایی ساختار بازار در چند صنعت منتخب**، مردادماه ۱۳۸۳.

دفتر مطالعات اقتصادی معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی وزارت بازارگانی: **بررسی ساختار (اندازه‌گیری تمرکز) در صنعت بانکداری ایران و هزینه‌های اجتماعی انحصار آن**، ۱۳۸۷.

شیری، بهزاد: ارزیابی نقش بانک‌های خصوصی در رقابتی کردن صنعت بانکداری ایران در دوره زمانی ۱۳۸۷-۱۳۸۰، دو فصلنامه برنامه و بودجه شماره ۱۰۹، ۱۳۸۸.

شیخ زین الدین، آذر و بخشوده محمد: قدرت بازار خرید دام زنده و کارایی هزینه در صنعت گوشت قرمز مطالعه موردي صنعت کشت و دام استان فارس، مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال شانزدهم، شماره ۶۱، بهار ۱۳۸۷.

طالب‌لو، رضا و حمید بهمن پور: اثر مقررات بانکی بر رقابت در صنعت بانکداری ایران، فصلنامه علمی پژوهشی دانش مالی تحلیل اوراق بهادار، شماره چهاردهم، تابستان ۱۳۹۱.

طیب‌نیا، علی و آرزو ترشایی: محاسبه کارایی بانک‌های ایرانی با استفاده از شکل تبعی انعطاف پذیر جامع فوریر و تحمیل شرایط نظری، فصلنامه علمی- پژوهشی، سال شانزدهم شماره ۳، ۱۳۹۰.

فرجی، یوسف: *تئوری اقتصاد خرد*، تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی وابسته به مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۸۶.

گجراتی، دامدار: *مبانی اقتصاد‌سنجی*، ترجمه حمید ابریشمی، جلد اول، تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۹.

معصومی، عذر: برورسی تأثیر سرمایه انسانی بر رقابت پذیر شدن بانک‌ها، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال اول، شماره دوم، پائیز.

میراحسنی، منیرالسادات: *شاخص‌های رقابت پذیری ایران از منظر مجمع جهانی اقتصاد*. مجله اقتصادی- ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی شماره ۵ و ۶، مرداد و شهریور ۱۳۹۰.

ب. انگلیسی

Ana Rosa Fonseca & Francisco González: ***How Bank Capital Buffers Vary Across Countries: The Influence of Cost of Deposits, Market Power and Bank Regulation***, Journal of Banking & Finance, 2010.

Hill B. Wellford: ***Introduction to Harberger's Monopoly And Resource Allocation The Pioneering Article on Deadweight Loss and Empirical Measurement of the Social Costs of Monopoly*** listed in Competition Policy International, 2009.

Joaquín Maudos & Juan Fernández de Guevara: ***The Cost of Market Power in Banking: Social Welfare Loss vs. Cost Inefficiency***. Journal of Banking & Finance, 2007.

Jochen H.F. Güntner: ***Competition Among Banks And the Pass-through of Monetary policy***. Economic Modelling, 2011.

Liliana Solís & Joaquín Maudos: ***The Social Costs of Bank Market Power: Evidence from Mexico***, Journal of Comparative Economics, 2008.

Manthos D. Delis, Efthymios G. Tsionas: ***The Joint Estimation of Bank-Level Market Power and Efficiency***. Journal of Banking & Finance, 2009.

Raquel Lago-González & Vicente Salas-Fumás: ***Market Power And Bank Interest Rate Adjustments***, Documentos de Trabajo, 2005.

Rima Turk Ariss: ***On the Implications of Market Power in Banking: Evidence from Developing Countries***. Journal of Banking & Finance, 2010.

Sophocles N. Brissimis & Manthos D. Delis: ***Bank-level Estimates of Market Power***, European Journal of Operational Research, 2011.

Xavier Freixas and Jean-Charles Rochet: *Microeconomics of Banking*. Second Edition, Massachusetts Institute of Technology, 2008.

Yassin Hankir & Christian Rauch , Marc P. Umber: *Bank M&A: A Market Power Story?*, Journal of Banking & Finance, 2011.